

به‌رایبیه ک بو ناسینی شیوازی شیعی موکریانی

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۴/۹/۲۸ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۵/۲/۲۱

د. ره‌ه‌ه‌ر مه‌حموودزاده
دوکتورای فله‌سه‌فه‌ی زانست، زانکۆی تاران

چکیده

سبک شعری موکریان در نتیجه‌ی فعال نمودن برخی از ظرفیت‌های زبانی و ادبی اواسط سده نوزدهم تکامل یافته است که از دوره حاج قادر کویبی به این سو، در گویش کرمانج میانه پرورش یافته است. برخی از ویژگی‌های این سبک شعری عبارتند از: دور شدن از زبان پرتکلف و متصنّع شعرای مکتب بابان، تغییر مخاطب از طبقه اشرافی به طبقه متوسط و عامه، به‌کارگیری تمهیدات سبک‌شناختی برای نزدیک شدن به زبان محاوره، تغییر لحن من شعری از جدیت و حماسه به لحن عادی و روزمره، استفاده از ظرفیت‌های شاعرانه‌ی زبان روزمره، به‌کارگیری ظرفیت‌های فولکلور و ادبیات شفاهی، فراهم آوردن ماحصل منسجمی از سبک‌های پیشین شعری.

کلید واژه‌ها: سبک شعری موکریان، مکتب بابان، سبک‌شناسی، لحن شعر، ادبیات شفاهی.

کورتیه

شیوازی شیعی موکریان، له نه‌نجامی چالاک کردنی هه‌ندیک زه‌رفیه‌تی زمانی و نه‌ده‌بی گووراوه که له زه‌مانی حاجی قادری کۆیی‌یه‌وه له ناو نه‌ده‌بی کوردیدا - به دیالکتی کرمانجی ناوه‌راست - خۆی چه‌شار دابوو. هه‌ندیک له تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی ئەم شیوازه شیعییه بریتین له: دوور بوونه‌وه له‌و زمانه مه‌دره‌سییه‌ی شاعیرانی قوتابخانه‌ی بابان که‌لکیان لئ وەرگرتوو، «به به‌رده‌نگ دانانی خه‌لک» که وه‌کوو ته‌مه‌یدیکی شیوازناسانه زه‌مینه‌ی که‌لام بو‌ده کارکردنی زمانیکی خۆمالی، له‌بار ده‌کا، گواسته‌وه‌ی راویژی قسه‌کردن و ناخاوتنی روژانه و که‌لک وەرگرتن له زه‌رفیه‌تی شاعیرانه‌ی قسه‌کردنی روژانه، که‌لک وەرگرتن له زه‌رفیه‌ته‌کانی نه‌ده‌بی فۆلکلۆری کوردی، پیکه‌ینانی سه‌نتیژیک له شیوازه‌کانی پیشووی شیعی کوردی.

وشه‌گه‌لی سه‌ره‌کی: شیوازی شیعیری موکریان، قوتابخانه‌ی بابان، شیوازناسی، زه‌مینه‌ی په‌یف، راویژی په‌یف، نه‌ده‌بی فۆلکلۆری کوردی.

۱- سهرتا

ئه‌گه‌رچی زۆربه‌ی توێژه‌رانی بواری ئه‌ده‌بی کوردی، سهرتای شیوازی شیعیری موکریان ده‌گێرناوه‌وه بۆ سه‌یفی قازی و مه‌لا ماری کۆکه‌یی و له‌م باره‌یه‌دا کۆده‌نگیه‌کی رێژه‌یی له‌گۆرێدا هه‌یه، به‌لام وا هه‌بووه هه‌ندیک توێژه‌ر ئه‌م سهرتایه هه‌تا وه‌فایی و مېسباحوددیوانی ئه‌ده‌بیش بۆ دواوه بگێرناوه. دیاره ئه‌م رایه‌ش له‌م سۆنگه‌یه‌وه ده‌ربه‌ردراوه که شوێنی له‌دایک‌بوون و ژيانی وه‌فایی و ئه‌ده‌ب‌یش، هه‌ریمی موکریان بووه. ئه‌وه‌ی راستی بی، چ خودی ده‌قه شیعیریه‌کان بکه‌ین به‌ پێوانه‌ی لیکۆلینه‌وه‌ی ئه‌ده‌بی له‌م باره‌یه‌دا و چ به‌ گوێره‌ی جوداوازی قوناخه میژووویه‌کانه‌وه ده‌ست به‌ینه پۆلێن‌کردنی قوتابخانه ئه‌ده‌بیه‌کان، له‌ هه‌ردوو پێوداندا به‌م ئاکامه‌ ده‌گه‌ین که گێرناوه‌ی سهرتای شیوازی موکریان بۆ ئه‌ده‌ب یا وه‌فایی راست نییه؛ چونکه هه‌م شیوازی شیعیری ئه‌م دوو شاعیره له‌گه‌ل شاعیرانی شیوازی موکریان و هه‌م ئه‌و ده‌وره‌یه‌ی ئه‌وان تیدا ژیاون له‌گه‌ل ده‌ورانی گورران و گه‌شه‌کردنی شیوازی شیعیری موکریان جوداوازی هه‌یه.

جاری له‌ باس‌کردنی چۆنیه‌تی جیاوازی شیوازی شیعیری ئه‌م دوو شاعیره له‌گه‌ل شاعیرانی دواتری ئه‌م مه‌له‌نده خۆم ده‌بوێرم و له‌مه‌ر جوداوازی قوناخه میژووویه‌کانی ژيانی ئه‌و شاعیرانه‌شه‌وه هه‌ر به‌ ته‌نیا ئه‌وه‌نده ده‌لیم له‌ حالیکه‌دا وه‌فایی له‌ ساڵی ۱۹۰۲ و ئه‌ده‌ب له‌ ساڵی ۱۹۱۶دا کۆچی دوايان کردووه، ده‌ست‌پێ‌کردنی ئه‌و بزافه ئه‌ده‌بیه‌ی به‌ شیوازی شیعیری موکریان ناو‌دێر کرا، ده‌گه‌رێته‌وه بۆ که‌ش وه‌ه‌وای ساڵانی به‌ر له‌ هه‌لئایسانی شه‌ری دووه‌می جیهانی و ناخر و ئۆخری ده‌سه‌لاتداریه‌تی ره‌زاشای په‌هله‌وی. له‌ بیرمان بی سه‌یفی قازی له‌ ساڵی ۱۹۴۴دا، واته دوو ساڵ به‌ر له‌ رووداوه‌کانی ساڵی ۱۳۲۴، کۆچی دواپی کردووه. ئه‌و کاته‌ی هه‌ژار و هیمن له‌ خانه‌قای بورهان بۆ یه‌که‌م جار چاویان به‌ سه‌یف که‌وتووه، ته‌مه‌نیان به‌ گوته‌ی مامۆستا هه‌ژار ده‌ دوازه‌ ساڵیک بووه. که‌واته ئه‌گه‌ر سه‌یفی قازی به‌ مامۆستای شاعیرانی موکریان بزاین - وه‌ک مامۆستا هیمن ده‌لی - سهرتای شیوازی موکریان هاوکات بووه له‌گه‌ل سهرتای بلا‌بوونه‌وه‌ی شیوه‌ بۆ چوونیکه‌ نه‌ته‌وه‌یی نوێ که ئه‌نجامه‌که‌ی له‌ رووداوه‌کانی ساڵانی ۲۴ و ۲۵دا خۆی نواند. هه‌ر بۆیه سه‌یر نییه دوو که‌س له‌ دیارترین سیماکانی قوتابخانه‌ی موکریان واته هیمن و هه‌ژار له‌ لایه‌ن قازی محهممه‌ده‌وه وه‌ک شاعیری میلی

ناسیندران. دیسان سهیر نییه که قازی محهمه دیش برازای مامۆستای شاعیرانی موکریان و دهست پهروهردی ئه و بووه.

راسته له کاتی دوایین ساله کانی ژیاى عه بدوللا به گی میسباحه وه هه تا ئه م سالانه ماوه به کی زۆر درپژ تپه پر نه بوو بوو، به لام که ش وهه واکه زۆر گۆر ابوو. له وانیه بۆ تیگه یشتن له رادهی جوداوازیی که ش وهه وای سیاسی و کۆمه لایه تی ئه و دوو دهوره یه، هه ر ئه م پیکه وه هه لسه نگاندنه به س بچ که له حالیکدا سه روکی کۆماریکی کوردی له مه هاباد، نازناوی شاعیری میلی ده دا به دوو که س له شاعیرانی بیست و چوار بیست و پینج ساله ی قوتابخانه ی موکریان، ئه ده ب هه ر له ته مه نیکى نزیک له م ته مه نه ی هه ژار و هیمن له ته ور یز که ئه وکات وه لیعه هدنشینى قاجارییه کان بوو، له لایه ن محهمه دعه لی میرزای وه لیعه هدی قاجارییه وه، نازناوی میسباحو ددیوانی پی ده درى. که واته وه کوو هیما یه ک ده لیم جوداوازیی ئه و دوو که ش وهه وایه، به قه را جوداوازیی کۆماریکی لاوی کوردی له گه ل پاتشایه تییه کی پیری ئیرانییه.

هه لبه ت پنیسته ئه و خاله ش زیاد بکری ئه وه ی که سه ره تای شیوازی شیعرى موکریان بگپرنه وه بۆ دواى وه فایى و ئه ده ب، نابى پیمان وا بى داوه ریه کی ره خنه پیمان له سه ر شیعرى ئه م شاعیرانه کردوو. ئه م باسه مه نتیقیکى شیوازاناسانه ی هیه و پنیهندى به پۆلین کردنى قوتابخانه کانی شیعرى کوردیه وه هیه؛ ئه گینا باس کردنى هونه رى شیعرى وه فایى سابلاخى یا عه بدوللا به گی میسباح، پنیسته ی به مه جالیکی دیکه هیه.

۲- پنیسه ی لیکۆلینه وه

له بواری نووسینه وه ی میژووی شیعرى کوردی و پۆلین کردنى شیوازه شیعریه کان له ئه ده بى کوردی دا، له نیوه ی یه که می سه ده ی بیسته مه وه هه ندیک کار کراوه. ئه م کاره دیارانیه ی له نیوه ی یه که می سه ده ی بیسته مدا کراون بریتین له: ئه نجومه نی ئه دیوانی کوردی ئه مین فیزی به گ، گۆلده سته ی شوعه رای هاو عه سرم له نووسینی عه لی که مال باپیر و شیعر و ئه ده بیاتی کوردی له نووسینی مامۆستا ره فیق حیلمی. دواى ئه م به ره مه به رایانه، دیارترین کاره کان بریتین له میژووی ئه ده بى کوردی مامۆستا عه لانه ددین سه جادی و کتیبی حه وت به رگی میژووی ئه ده بى کوردی دوکتۆر مارف

خه‌زنه‌دار. به‌ره‌مه‌میکی دیکه هه‌ر له‌م بو‌اره‌دا به‌ زار‌وه‌ی کرمانجی سه‌روو بریتیه له‌ ئاتتۆلۆژیا ئه‌ده‌بیاتا کوردی له‌ نووسینی محمه‌د ئۆزۆن. له‌ کوردستانی ئێراندا یه‌که‌م لیکۆلینه‌وه‌ ده‌رباره‌ی میژووی ئه‌ده‌بی کوردی که له‌ چوارچێوه‌ی کتیبدا بلاو بوویته‌وه‌، کتیبی دوو به‌رگی میژووی ویژه‌ی کوردی له‌ نووسینی دوکتۆر سه‌دیقی بوژه‌که‌یی (سه‌فی‌زاده)یه. کاریکێ تر له‌ بواری میژووی ئه‌ده‌بی کوردی به‌ زمانی فارسی بریتیه له‌ کلیات تاریخ ادبیات کردی له‌ نووسینی دوکتۆر به‌ختیار سه‌جادی. له‌سه‌ر شێوازی شیعرێ موکریان، ره‌نگه‌ چه‌خماخه‌ی باسه‌که له‌ وتاریکی مامۆستا هیمن-وه به‌ ناوی «مامۆستای شاعیرانی موکریان» که له‌سه‌ر شیعرێ سه‌یفولقوزات نووسراوه، لی‌دراپی. دوا‌ی وتاری مامۆستا هیمن هه‌ندیک وتار له‌سه‌ر شاعیرانی موکریان نووسراوه که به‌ داخه‌وه به‌ هۆی هه‌له‌یه‌کی میژۆدۆلۆژیکه‌وه هه‌موو شاعیرانی موکریان به‌ شاعیرانی شێوازی موکریانی له‌ قه‌له‌م دراوین. واته له‌ بواری شێوازی شاعیرانی شاعیرێ کوردیدا، له‌ جیاتنی پێوانه‌ی شێوازی ناسانه، پێوانه‌ی جوغرافیا بووه به‌ بنه‌مای کاری لیکۆله‌ران. جگه له‌م گرفته، خه‌ساری به‌شیکێ زۆر له‌ لیکۆلینه‌وه‌کانی پێش‌ووش بو‌ ساغ‌کردنه‌وه‌ی شێوازه‌کانی شیعرێ کوردی، به‌پێوانه‌گرته‌ی میژوو و قۆناغه‌کانی میژووییه.

٣- بنه‌ما تیۆریکه‌کان

هه‌ر وه‌ک له‌ به‌شی پێش‌وودا ئاماژه‌ی پی‌کرا، زۆریه‌ک له‌ توێژه‌رانه‌ی له‌ بواری پۆلین‌کردنی شێوازه‌کانی شیعرێ کوردیدا کار ده‌که‌ن، یا شوینی جوغرافیایی و مه‌لبه‌ندی ژبانی شاعیران ده‌که‌ن به‌ پێوانه‌ی پۆلین‌کردنی شێوازه‌ شیعریه‌کان، یا کاتی میژوویی و ده‌وره‌ی زه‌مانی ژبانی شاعیران ده‌که‌ن به‌ پێوانه‌ی کاره‌که‌یان و یا ئه‌وه‌تا هه‌ر دوو پێوانه‌ لیک‌ده‌ده‌ن و بنه‌مای پۆلین‌کردنه‌که‌یان بنه‌مایه‌کی جوغرافیایی- میژووییه. به‌لام ئه‌وه‌ی راستی بی‌ ئه‌م شیوه‌ توێژینه‌وه‌یه به‌ر له‌ هه‌ر چه‌شنه‌ پێوانه‌یه‌ک پێویستی به‌ پێوانه‌ی پته‌و و پاکژ و پالۆته‌ی شیوازی ناسانه هه‌یه. شێوازی لقیکی تیروته‌سلی پانتایی لیکۆلینه‌وه‌ ئه‌ده‌بییه‌کانه و خۆی رییازی جوداجودای لی‌ بووته‌وه. زۆرجار هه‌بوونی ناوی شوینیکی جوغرافیایی تایه‌ت له‌ ناو ئه‌و زاراوانه‌ی ته‌عبیر له‌ شێوازه‌ ئه‌ده‌بییه‌کان ده‌که‌ن له‌وانه‌یه که‌سانیک به‌ هه‌له‌دا ببا و بیانگه‌یینی به‌و بو‌چوونه‌ی پۆلین‌کردنه‌که له‌ بنه‌ره‌تا جوغرافیاییه.

به‌ستنه‌وی هه‌موو شاعیرانی موکریان به شیوازی شیعیری موکریان، هه‌ر ئەه‌نده هه‌له‌یه که بۆ نمونه هه‌موو شاعیرانی خۆراسانی سه‌ر به شیوازی شیعیری خۆراسانی و هه‌موو شاعیرانی فارسی وێژی هیندی سه‌ر به شیوازی هیندی له ئەده‌بی فارسیدا بزاین. وه‌ک ئەه‌وی چونکه مه‌وله‌وی خه‌لکی به‌لخه و به‌لخیش به‌شیک له خۆراسانی قه‌دیم بووه، مه‌وله‌وی به‌شاعیریکی شیوازی خۆراسانی بناسین و ئیقبالی لاهووریش که شاعیریکی فارسی وێژی خه‌لکی شیوه‌قاره‌ی هینده سه‌ر به شیوازی شیعیری هیندی له قه‌لم بده‌ین. ناو‌دی‌کردنی شیوازه شیعیریه‌کان به هیندی‌ک ناوی جوغرافیاییه‌وه هه‌لگری مه‌جازیکه که توێژه‌ر نابێ لێی خافل بێ.

شیوازه شیعیریه‌کان عاده‌ته‌ن له مه‌لبه‌ندیکه‌وه سه‌ر هه‌لده‌ده‌ن به‌لام ده‌بی سه‌رنج بده‌ینه ئەه‌و خالانه که یه‌که‌م: ئەه‌و شیوازانه هه‌ر له سنووری مه‌لبه‌نده‌که‌دا نامیننه‌وه و په‌ل ده‌هاوێژن بۆ ناوچه‌ی تریش و دووه‌م: هه‌ر له مه‌لبه‌ندی سه‌ره‌ل‌دانی شیوازه‌که‌شدا چ به‌ر له رمینی ئەه‌و شیوازه و چ دوا‌ی ئەه‌و ره‌نگه‌ شاعیرانی‌ک هه‌ر له مه‌لبه‌نده‌دا هه‌بن که خۆیان له ناو ئەه‌و شیوازه‌دا نه‌بیننه‌وه.

۴- په‌چه‌له‌که‌کانی شیوازی موکریان له ئەده‌بی کوردیدا

که ده‌لێن سه‌ره‌تای شیوازی موکریان ده‌گه‌رێته‌وه بۆ سه‌یفی قازی، ئەه‌و گوته‌یه، به‌م مانایه‌ نییه نه‌توانین شوینی شیوازی شاعیرانی دیکه له شیعیری سه‌یف‌دا هه‌لگیرین. به‌پنجه‌وانه شیعیری سه‌یف له لایه‌که‌وه له ژێر کارتێ‌کردنی قوتابخانه‌ی بابان و له لایه‌کی تره‌وه شوین‌وه‌رگرتوو له شیعیری حاجی قادری کۆبی بووه. مامۆستا هێمن ده‌لێ «سه‌یف» له شیعیری د‌ل‌داریدا... شاگردی قوتابخانه‌ی... نالی بووه... [و] له شیعیری نیشتمانی و شوێر‌ش‌گیرانه‌شدا یه‌که‌م شاگردی قوتابخانه‌ی شاعیری نه‌مر... حاجی قادری کۆبی بووه» (هێمن، ۲۰۰۳: ۳۵).

هه‌لبه‌ت نابێ پیمان وابێ سه‌یف به‌یه‌ک شیوه و به‌قه‌را یه‌ک که‌لکی له‌وه‌ دوو قوتابخانه‌یه‌وه‌رگرتوو. سه‌یف ئەه‌و کاته‌ی له‌حالی گه‌ران و پشکینی شیوازیکی شیعیری له‌بار بووه که‌لکی له‌شیوازی نالی وه‌رگرتوو، به‌لام ئەه‌و کاته‌ی ناسیاری له‌گه‌ل قوتابخانه‌ی حاجی قادر په‌یدا کردوو، هه‌رمینیکی دۆزیوه‌ته‌وه بۆ ئەه‌وی ده‌واری په‌ی‌شی شاعیرانه‌ی خۆی له‌ هه‌لب‌دا و تیندا بگه‌رسیتته‌وه. پێوه‌ندی سه‌یف به‌

دوو قوتابخانه‌ی نالی و حاجی، پیوه‌ندییه‌کی وه‌کوو یه‌ک و به‌رابهر و پیکه‌لپیک نییه. سه‌یف به‌راگوزاری به‌ه‌ریمی قوتابخانه‌ی نالی‌دا تیپه‌ریوه. به‌لام قوتابخانه‌ی حاجی-ی بو‌مانه‌وه هه‌لبژاردوو و سامانیک‌ی به‌وه‌جیشی پیوه زیاد کردوو و سنووره‌که‌ی به‌رفراوانتر کردوو ته‌وه.

ئیتستا پرسیاریک دپته‌گوزی؟ ته‌گهر قوتابخانه‌ی حاجی به‌م شیوه‌یه کاری کردوته سهر سه‌یف، ههر له‌بنه‌رتدا بۆچی سه‌یفی قازی به‌ناخه‌دانه‌ری شیوازیکی شیعیری سه‌ربه‌خو ده‌زانین و جوداوازی شیوازی ئه‌و له‌گه‌ل هی حاجی له‌چیدا ده‌بینین؟ له‌وه‌لامی ئه‌م پرسیاره‌ههر له‌سهره‌تادا ده‌بی بلین ئه‌و بۆچونه‌که شیوازی شیعیری سه‌یفی قازی و به‌گشتی شیوازی شیعیری موکریان، درپژه‌ی شیوازی حاجی‌یه، بۆچوونیک‌ی ناراست نییه، هه‌روه‌ک چۆن ته‌گهر بلین شیوازی حاجی-یش له‌درپژه‌ی قوتابخانه‌ی نالی‌دا بووه، ئه‌ویش ههر بۆچوونیک‌ی راسته. به‌لام وه‌لامی راشکاوانه‌ی ئه‌م پرسیاره‌ته‌مه‌یه که شوین‌وه‌رگرتنی سه‌یفی قازی له‌حاجی قادر، به‌شیوه‌ی له‌به‌ره‌لگرتنه‌وه نه‌بووه به‌لکوه به‌شیوه‌ی ئاماره‌وه‌رگرتن و قوستنه‌وه‌ی ئیده‌یه‌کی بنیاتنه‌ر بووه. ئه‌م گوته‌یه یانی چی؟

لیرده‌ا مه‌به‌ستی سه‌ره‌کی ئه‌وه‌یه ته‌نانه‌ت ته‌گهر سه‌یف شیعیری حاجی-یشی نه‌دیتبایه و ههر ئه‌و ئاماره‌یه‌ی له‌باره‌ی حاجی‌دا بیستبا که ئه‌و ههر له‌قالبی شیعیری هه‌رووزیدا گه‌راوته‌وه بۆ زمانی ساکاری خه‌لکی کرمانج و که‌لکی له‌ته‌عبیراتی جووتیار و شوان و سه‌پانی کورد و هه‌رگرتوو، ههر ئه‌و ئاماره‌یه به‌س بوو بۆ ته‌وه‌ی سه‌یف بگا به‌و شیوازه‌ شیعیری به‌دوایدا ده‌گه‌را. مامۆستا ته‌حمه‌دی قازی له‌پیشه‌کی دیوانی سه‌یف‌لقوزات‌دا ده‌لی: «کاتیک [سه‌یف] ده‌گاته هه‌لبه‌سته‌کانی که به‌زبانی دپهاتی ناوچه‌ی مه‌حالی مه‌جیدخان بۆ عه‌زیزئاغای [عه‌بباسی] نووسین، ئه‌وجار زبانی راستینی خو‌ی ده‌سه‌که‌وئ و نیازی به‌فارسی و ترکی و عه‌ره‌بی نامینئ و ئه‌و لیباسه‌ قورس و گران و ناله‌باره له‌به‌ر هه‌لبه‌سته‌کانی داده‌رنئ و به‌جلوبه‌رگی جوان و ره‌نگاوپه‌نگی کوردی ده‌یانرازی‌تته‌وه» (سه‌یف‌لقوزات، ١٣٦١: ١٩). ته‌گهر بۆچوونه‌که‌ی مامۆستا هیمن له‌گه‌ل بۆچوونی کاک ته‌حمه‌دی قازی لیک‌ده‌ینه‌وه، ده‌گه‌ینه‌وه ئه‌و بۆچوونه‌ی له‌چه‌ند دپری پیشوودا ده‌رمانبری. مامۆستا هیمن باسی کارتی‌کردنی شیعیری حاجی قادر له‌شیعیری سه‌یف ده‌کا و کاک ته‌حمه‌د باسی که‌لک‌وه‌رگرتنی سه‌یف له‌زمانی خه‌لکی کرمانج ده‌کا. لیک‌دراوی

ئەو دوو بۆچونە دەبیتتە ئەووە کە سەیف ئیدە و ئاماژەى کەلک وەرگرتن لە زمانى هەرەمەى خەلکى لە حاجى وەرگرت و بە گوێرەى ئەم ئاماژەى، روى لە زمانى خەلکى ئاسایى ناوچەکەى خوێ کرد.

۵- زەرفیەتە چالاک نە کراوە کانی شیعرى حاجى قادری کوێ

ئەو وەر سوورانەى لە قوتابخانەى حاجى قادردا بەدى دەکریت، بریتییە لە بادانەوہى حاجى لە زمانى مەدرەسى (ئەسکۆلاستیک)ى قوتابخانەى نالى بۆ زمانى ساکارى خەلکى کرمانجى کورد. بۆجى بە زمانى نالى دەلین زمانى مەدرەسى؟ پيشان چونکە زمانى نالى پریەتى لەم وشە و دەستەواژە غەیرە کوردییانەى هەر بە تەنیا خوێندەوارى ئەو دەم لە نووسراوە و باس و خواسەکانیاندا بە کاریان دەهینا. پاشان ئەو بۆچونانەش کە لە دوو توپى شیعرەکاندا دەردەبردان، لە سەرینچاوەى فەلسەفە و کەلامى رەسمى ئىسلامیەو هەلەهینجران.

نالى لەو شیعرەیدا کە گوايە لە وەلامى بۆچونە مەیلەو موعتەزلییەکانى موفتى زەهاوى دا هۆنیویەتەو، لە قالبى بۆچونى زانایەکى ئەشعەریدا دەلی:

ئەحوەلى تەفرەقە نەظەر تەقویەتى سەبەب دەکا
 عاریفی وەحدەت ئاشنا لەم قسەیه ئەدەب دەکا
 بەندە ئەزەل بە خەطى خوێ قابیلی قیسمەتى بوو
 ئیستە بە ئیقتیضای عەمەل جیگەیی خوێ طەلەب دەکا

(نالى، ۱۳۸۰: ۲۷)

بێجگە لەوہى ئەم شیعرە دارمאלە بە وشە و تەعبیری غەیرە کوردی، ناوەرۆکی شیعرەکەش لە قالبى بەرەو پروو بوونەوہى دوو شیوە بۆچون لە فیکر و تیۆلۆژى ئىسلامیدا پەرورەدە کراوە. بۆ تیگەیشتنى ئەم ناوەرۆکە، چارمان ناچارە، تەنانەت ئەگەر بە شیوەیەکى رووکەشیش بێ، دەبێ ئاگادارى جوداوازیی ئەم دوو فەلسەفەیه بین.

وینەى ئەم ناوەرۆکە بە کاکلەى نالى لەم شیعرەیدا بۆ داکوکی کردن لە بیری ئەشعەرى و بەگژداچوونى بیری موعتەزلییە خستووێتە روو، لە پەیشى زانا ئىسلامیەکاندا زۆر کەم بەدى دەکری.

خالى سەرەتا بۆ حاجى قادر ئائەم زمانە و ئەم شیوە دەرپرینەیه. کەواتە سەیر

نييه ته گهر زمانى حاجى يش له به رايسى ته مه نى شاعيره تيدا زمانى كى له م چه شنه يه:

چه به رووتى كه شكادل له حوضورى مه له كووت
هاته ته م عاليه مى ناسووته غه ريبيكى نه سووت
ته شععي و باقلى يو حاتهم و گهر حه سساني
دهوله تى تو به فه ناي نه فسه، سكوونت به سكووت

(حاجى قادر، ١٣٩٠: ٤٤)

قسه ليره دايه ته نانه ت كاتيک حاجى له م زمانه ش داده پردري و به ره وه ده كار كردنى
زمانى كى ره سه نى خو مالى كورديش ده چي، ديسان به حوكمى بارو دوخ و قوناخي
ده له مه بوونى زمانى نووسينى كوردى، هيشتا ته و كه ره سته زمانيه ي له بهر ده سندا
نييه بتوانى زمانى كى ته واو خو مالى يانه ده سته مو بكات.

له قه سيده به نيوبانگه كه ي حاجى دا كه به «گوتم به به ختى خه والوو» ناوى
دهر كردووه، دوو به يت هه يه كه به شيويه كى نه وعى (typical)، زور جوان ته م
دوو فاقيتيه نيشان ده دن و تاماژه ي زور ورديان بو تويزهر و ره خنه گر له باره ي ته م
پيره و كه بوونه زمانيه، له خو ياندا حه شار داوه.

له گوله شينى كه قاز و مراوى دين و ده چن
نه ظيرى ماه و ستارن له قولزومى مينا

(سه رچاوه ي پيشوو، ٤١)

دياره ته م به يته (و به يتى خواره وه) به هه لكه وت وا ده رچوونه به لام بو پيشان دانى
مه به ستى تيمه زيده له بارن. له ميسره ع يا نيوه به يتى يه كه مدا وشه و وينه و ته عبير
و شيويه دارشتنى رسته، ته واو كورديه و ته گهر ته م نيوه به يته بو كه سيكى شيعرى
حاجى نه ديتبى، بخوينينه وه و پي بلين هى شاعيرى كى هاوچه رخه، زه حمه ته
پر ومان پي نه كا. به لام له نيوه به يتى دوو مه مدا ته و زمانه خو مالى يه بو ساتيک له نيو
ده ستى حاجى دا به يده ست ببوو، ديسان سرک ده بيته وه و راده كا و ته عبيره كان ديسان
بو لاي شيوه ده ربرينه مه دره سييه كه ي پيشوو با ده ده نه وه. به يته كه ي ديكه، ته مه يه:

له زوروى ميگه لى هه وره له زيرى ميگه لى مه ر
شه بيهي گولشه نى خه ضرايه تووده يى غه برا

(سه رچاوه ي پيشوو)

زمانى حاجى ته م زمانه يه كه ساتيک كه وييه و ساتيکى تر ناوه كييه. ديسان

ده یلیمه وه ئه وه له سۆنگه ی بی توانایی حاجی به وه نییه به لکوو ئه و دۆخه ی زمانى کوردی تییدا بوو له وه زیادتری هه لئه ده گرت. هه نانه ی زمان له وه عه سره یدا له وه پتری نه ده برد. زمانى کوردی به گویره ی قانونى ته کامول ده بوايه ماوه به کی ئه و تۆی تیپه ر کردبايه هه تا ژبو ه لئه تر و باو خو شتر ببايه به چه شتیك گونجانه که ی بگاته راده یه ک، شاعیر یکی وه ک سه یفی قازى بتوانی شیعرى «زستان» ی پی بلی.

شیعرى زستان هه ر ئه و شیعره یه که ئه حمه دى قازى پینی وایه سه یف له ویدا گه یشتوو به زمانى راسته قینه ی خو ی و هه ر ئه و شیعره یه کاتیک سه یف خو ی له خانه قای بورهان له هه ژاری میرمندا ل ده پرسى کامه شیعرى منت له به ره، هه ژار ئاماژه ی پی ده کا و ناوی ده هیئى:

گا له بهر كزى هه لئاگرى نیری	نه مه ر ماستى مانه مانگا شیرى
لۆك چه مبه رى بوو ماین مشمشه	گا گوئ په په ی گرت گامیش خشخشه
كه ل و گامیشیان بوونه چه كچه كى	و شتریان به عه ین بیچووی له گله كى
بزن و مه ر رووت بوون وه ك سووره ساقه	یه ك دانوو ده یكوشت یه ك به له باقه
نايه فیه ی شوان له سه ر شه وینى	میگه لان چیشتان له كوئ ده نوینى
كوان شه نگه بیری له چیا و كوستانان	شلقه ی مه شكه یان به رى به یانان
قۆلیان هه لئه كهن ده لئى بلووره	سینگیان ده رده خه ن پارچیک له نووره
ده رزى به روکیان كه دین ده رینن	روژ له عاسمان را بۆ عه رزى دینن
قه د و بالایان وینه ی نه مامان	كئ دى نه مامان بگرن شه مامان

(سه یفولقوزات، ۱۳۶۱: ۵۲)

له مه ر خو مالى بوونى ئه م كره زمانیه، هه رچی بلیم، له هیزی خو ده ر خستنى ئه و شیعره م كه م كرووه ته وه. كه واته هه ر هینده ده لیم زه حمه ته هیمن - یش توانییه ته نانه ت له شاكاره كه یدا - به هاری كوردستان - له م زمانه خو مالییه ی تیپه رینى.

۶- كه لك وه رگرتنى ئه ده بی له زه مینه ی په یف

هاوبه شیى شیعرى سه یف له گه ل شیعرى حاجى قادر هه ر به ته نیا له و زمانه ره سه نه دا نییه كه له شیعره كانیاندا به دى ده كریت. هاوبه شییه كى دیکه له گو ریدا هه یه كه له مه یان بناغه یتره و له راستیدا هو كاری ویک چوونى زمانى ئه و دوو شاعیره هه ر ئه م تابه تمه ندییه بناغه ییه كه تا ئیستا سه رنجى پی نه دراوه.

ئێستا له باسه کانی ئه ده ب و زمانناسیدا ئه و بابه ته سه لمیندراوه که زه مینه و هه لکه وتی په یف (کلام) مۆرکی خو ی له په یقه که ده دا. به گوته په کی تر، په یف دیارده په کی دابراو له زه مینه نییه. گوته په کی به که سیکی ناسیاو بگوتری، شیوه په کی تاییه ت به خو ی ده گری. ئه گه ر به رده نگه که له جیاتی که سیکی ناسیاو، که سیکی غه واره بی، روخساری گوته که ش ده گوپری. ئه و جار ئه گه ر به رده نگه کان هه ر ئه و دوو هی پیشوو بن به لام له جیاتی به ره وروو بوونه وهی راسته وخۆ بمانه وهی به نامه، گوته که یان پی بگه یینین. دیسان روخساری گوته که گوپرانکاری به سه ردا دی. ئه گه ر به رده نگیکی خه یالیمان له میشکدا بی و بوخۆمان کۆمه له تاییه تمه ندیه کی بو گریمانه بکه یین، په یقه که مان له و کۆمه له تاییه تمه ندیه گریمانه کراوانه، شوین وه رده گری. ده گه رپینه وه بو ئه و شیعه ری له دپه کانی پیشوودا له نالیمان به نمونه هیناوه. گوتمان نالی له و شیعه ردا، له خه یالیدا، موفتی زه هاوی کردووه به به رده نگه. موفتی زه هاوی ئه و که سه یه شیخ ره زا له باره یدا ده لی:

مومکین نییه ئیدراکی حه قایق به ته واوی
مومکین نییه ئیدراکی نه کا زیهنی زه هاوی

(شیخ ره زا، ٢٠٠٣: ١٥٢)

ههروهک باسمان کرد زه مینه ی شیعه که ی نالی-یش، زه مینه په کی فیکری و فه لسه فیه. ئینجا روو له جه مسه ریکی دژ به و جه مسه ره ی نالی هه لیپژاردووه ده که یین. ئایا قه ت له مه ورد بوونه ته وه که حه یران بیژی کورد زۆر جار حه یرانه که ی به ده سه ته واژه ی «گه لی ده دۆستان و ده براده ران» ده ست پی کردووه؟ کاتیک حه یران بیژی نه خوینده واری کورد، به رده نگه که ی گه لی ده دۆستان و براده رانی خو ی بووه و پیشینه ی په یقه که شی فۆلکلۆری کوردی بووه، په یقه که ی حه یرانی لی ده رچوووه و کاتیکیش نالی به رده نگه که ی که سیکی وه ک موفتی زه هاوی بووه و زه مینه ی په یقه که شی فیکر و فه لسه فه و ئه ده بیکی کلاسیکی عه ره بی و فارسی بووه، په یقه که ی بووه به و شیعه ری ده یینین.

له باره ی شیعه ری حاجی قادر و سه یقولقوزات دا چی ده توانین بلین؟ چ زه مینه په ک شه قلی تاییه تی خو ی له شیعه رکانیان داوه؟ حاجی قادر له زۆریه ک له شیعه رکانیدا به رده نگی راسته وخۆی هه یه و به رده نگه که شی هه ره مه ی خه لکی کورده. حاجی، میر و شوانی کوردی وه کوو یه ک به به رده نگه داناوه. له زمان ناسیدا، باسی تا قمی

زمانى دەکری. راسته هەر تاقمیکى زمانى شیوهى دەرپرین و راویژى تایبه تی خۆى ههیه. به لام له بیرمان نه چى کاتیک که سیک روى له پراپی خه لکه، گوته که شى رهنگى زمانى زۆرینه ی ئه و خه لکه به خۆیه وه ده گری. حاجى له و کاته وه که بیرى نه ته وه خوازی له میشکیدا چه که ره ی کرد، هه ره مه ی خه لکی کورد له میره وه هه تا شوان بوون به به رده نگی.

له شیعره که ی نالی دا، شاعیر به شیوه یه کی شاردراره و ناراسته و خو روو ده کاته به رده نگه که ی و ئه گه ر خوینه ر ئاگای له هۆى گوته ی ئه م شیعره نه بی، هه ر نازانى شاعیر، ریک رووی له کیه. به لام له م شیعره ی خواره وه دا بزانه چۆن حاجى روو له خه لک ده کات:

له م بهینه ئیتیفاقى پهیدا بکه ن به مه ردی
فه رقى نه بی شوان و جووتیار و میر و گاوان
گه ر هه چ نه بی به ئۆین تایبع به ده وه له تی بن
بیگانه چاکه دوشمن، نه ک دوشمنی له خۆتان
رومى وه کوو به نی موون، که س پشتیان پی نه به سته
که وتوونه داوی خۆیان، سه رگه شته ماون و ههیران

(حاجى قادر، ۱۳۹۰: ۹۵)

وشیاری سەیفی قازی له مه دا بووه که زانیویه تی زمانى ره سه ن و خۆمالى وه کوو پنجه گیایه ک وایه که له خاکی خۆیدا نه بی شین نابى و پیوستی به چوارچیویه کی له بار هه یه. ئه و زانیویه تی وه رگرتنى شیوازیکی تایبه ت، له پیشدا پیوستی به وه رگرتنى چوارچیویه که ی هه یه. ئه و چوارچیوه له باره بریتیه له «به به رده نگ دانانى خه لک». بزانه سەیف چۆن ئه و خه لکه ده دوینى:

کوردینه تاکه ی ئیمه له کیوان میسالى دیو
دیین و ده چین و بۆمه نه بی قه ت خودان و خپو
خه لکی هه موو له باغ و له شارانه که یف خو ش
ئیمه بلاو بی سه ره ماوین له ده شت و کیو
بو عاسمان ده رۆن و له به حران ده کهن سه فه ر
هه ر عه رزه نیشته گاهى مه، سنعاته وه رد و شیو

(سه یفولقوزات، ۱۳۶۱: ۳۵)

به برده‌نگ دانانی خه‌لک له دواییدا ده گاته ئاموژگاری کردنیان:
 فکری له حالی خو بکه‌ن و بگرین به حالی خو
 هه‌ر بی‌سه‌ری و عه‌داوه‌تی خو تانه دپته ریو
 چون دوژمنن ده‌گه‌ل یه‌ک و نیتانه یه‌کیه‌تی
 راتان‌ده‌دن به جاری له هه‌وراز و نشیو
 (سه‌رچاوه‌ی پیشوو)

٧- که‌لک‌وه‌رگرتن له زه‌رفیه‌ته شاعیرانه‌کانی زمانی ئاخاوتن
 کاتیک له شی‌عردا روو ده‌کرپته خه‌لکی و زمانی خه‌لکی ئاسایی ده‌بیته پیناونه‌یه‌ک
 بو ده‌کارکردن، هه‌مووکات مه‌ترسیی ئه‌وه له گۆرپی‌دایه ئاستی هونه‌ری شی‌عیریش
 دابه‌زی. ئه‌وه راستیه‌که و حاشای لی‌ناکری. شی‌عیره نیشتمانیه‌کانی حاجی قادر
 له باری هونه‌ری و ئه‌ده‌بیه‌وه له شی‌عیری نالی-یان تینه‌په‌راندوو و بگره ئاستیان له
 ئاستی شی‌عیری نالی ژپراتره. به‌لام شی‌عیری حاجی زه‌رفیه‌تیکی له ناو خویدا حه‌شار
 دا که سالانیک دواتر له شی‌وازی موکریاندا زه‌رفیه‌ته‌که دوزرایه‌وه و به شی‌ویه‌کی
 هونه‌ری که‌لکی لی‌وه‌رگیرا.

که‌لک‌وه‌رگرتن له زمانی خه‌لکی ئاسایی، هه‌ر به‌ته‌نیا له وه‌رگرتنی ئه‌و وشه
 و ده‌سته‌واژانه‌ی خه‌لک له قسه‌کردنی روژانه‌یاندا که‌لکیان لی‌وه‌رده‌گرن، کورت
 نابیته‌وه. قسه‌کردنی ئاسایی جگه‌له‌وه‌ی وشه و ده‌سته‌واژه‌ی تایبته‌ به‌خوی
 هه‌یه، «راویژ»ی تایبته‌ به‌خوشی هه‌یه. ئه‌وه زور گرینگه شاعیریکی بتوانی
 راویژی قسه‌کردنی ئاسایی، نه‌ک هه‌ر وشه و ته‌عبیری قسه‌کردنی روژانه، به‌پیتته
 ناو شی‌عیره‌کانی و بتوانی ئه‌و راویژه به‌ره‌وانی ده‌سته‌مۆ بکا.

شی‌وازی شی‌عیری حاجی ده‌بوایه هینده ده‌ستاوده‌ستی پی‌کرا‌با و له‌و ده‌ستاوده‌ست
 پی‌کرانه‌دا هه‌ر هاتبا و ده‌وله‌مه‌ندتر ببا هه‌تا له‌ده‌ستی شاعیریکی وه‌کوو هیمن‌دا
 پتانسیه‌لیکی شاردراره‌ی دوزرا‌باوه و هونه‌رمه‌ندانه ئازاد کرا‌با. هیمن له شی‌عیری
 «شه‌نگه‌بیری»دا راویژی گوتاری روژانه‌ی به‌باشترین شی‌وه گواستوو‌ته‌وه بو ناو
 زمانی شی‌عیری:

شه‌نگه‌بیری سالی سالان له کویستانی له ناو مه‌ری
 بو مه‌ردۆشین هه‌لنده‌کرد ئه‌و باسکی سپی مه‌رپه‌ری

له‌به‌ر هاره‌ی گۆبه‌رۆک و گواره و کرمه‌ک و ژیرچه‌نه
نیوه‌پۆیه له‌به‌ر بی‌ری کۆری مه‌ری راده‌په‌ری
که‌ ئیواران که‌زیت ده‌کردن سییه‌نگی و چاوت ده‌پرشت
به‌و که‌زی و چاوه‌ نه‌رمانه‌ بی‌په‌رمانه‌ شوانت ده‌کوشت
شه‌نگه‌بیزا به‌ سروه‌با موژده‌ی ده‌برده‌ به‌ر به‌ژنت
ئاخر ئه‌تۆش هه‌وای کۆستانی ئه‌و کوردستانه‌ت هه‌لده‌مشت

(هێمن، ۲۰۰۳، ۱۴۴)

هێمن بۆخۆی ئاگاداری ئه‌وه‌ بووه‌ له‌و شیعره‌دا کارێکی تازه‌ی کردووه‌، به‌لام
زۆر به‌ لێلی باسی ئه‌و تازه‌گه‌رییه‌ ده‌کا. مامۆستا له‌ دوو شوێندا یه‌که‌میان له‌
وتاریکدا و دووه‌میان له‌ وتووێژیکدا باسی ئه‌و شیعره‌ی کردووه‌. له‌ وتاره‌که‌دا
ده‌لێت: «گومانم له‌وه‌دا نییه‌ ئه‌گه‌ر «شه‌نگه‌بیری»م له‌سه‌ر وه‌زنی عه‌رووزی
دابایه‌ ئه‌م چێژه‌ی ئیستای نه‌ده‌بوو». (هێمن، ۲۰۰۳، ب: ۸۵) له‌و وتووێژه‌شدا که‌
کاک فه‌هاد شاکه‌لی له‌گه‌لیدا کردووه‌، ده‌لێ: «له‌ باری قالددا ته‌نیا شیعرێکی ..
که‌ من پێم وایه‌ پێش من هێچ شاعیرێکی کورد ده‌و قالدیدا شیعرێ نه‌گوتووه‌،
شه‌نگه‌بیری» (سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ۲۷۴). بلیی مه‌به‌ستی مامۆستا هێمن له‌و
قالبه‌ی بۆخۆی دایه‌تانه‌و چی بووی؟ له‌ رووی چۆنه‌تی و ریکخرانی قافیه‌کانه‌وه‌،
ئهم شیعره‌ له‌ هه‌موو به‌نده‌کانیدا له‌ مۆدیلی abaa که‌لک وه‌رده‌گرێ که‌ مۆدیلیکی
تازه‌ نییه‌ و پێشتریش که‌لکی لی‌وه‌رگه‌راوه‌ که‌واته‌ مه‌به‌ستی له‌ قالبه‌ تازه‌که‌ هه‌ر
ئه‌و کیشه‌ ناعه‌رووزیه‌یه‌ که‌ پێشتر ده‌کار نه‌کراوه‌ و حه‌ق ئه‌وه‌یه‌ به‌ ناوی هێمن-ه‌وه‌
تۆمار بکری. به‌لام به‌ برۆی من تازه‌گه‌رییه‌کی له‌مه‌ش گرینگتر که‌لک وه‌رگرتن له‌
راویژی قسه‌کردنی ئاساییه‌. شاعیر به‌ سه‌میه‌تیکه‌ ئه‌وتۆ شه‌نگه‌بیری ده‌دوینێ که‌
خوینهر هه‌ست به‌ ئاماده‌بوونی شه‌نگه‌بیری له‌ لای شاعیر ده‌کا.

هێمن ته‌جره‌به‌یه‌کی تریشی له‌م چه‌شنه‌ هه‌یه‌. ئه‌و بیست و پێنج سال به‌ر له‌
شیعرێ شه‌نگه‌بیری، شیعرێکی به‌ ناوی «به‌هاری لادی» به‌ شیوه‌ی ته‌ریب به‌ند
گوتووه‌ که‌ له‌و شیعره‌شدا راویژی قسه‌کردنی ئاسایی زۆر شاره‌زایانه‌ گواستوووه‌ ته‌وه‌
بۆ ناو شیعر:

به‌هاره‌ کاتی کاره‌ خۆشه‌وایستم بۆچی بێم بۆ شار
ئه‌گه‌ر من بێمه‌ شاری کی وه‌ ئه‌ستۆ بگری کاروبار

ئەمن کرمانج و کرمانج که
 هات فەسلێ بەهار وەک هار
 دەبێ بخولیتەوه کێو و تەلان و بەندەن و نێسار
 هەتا پەیدا بکا نان و نەبا بۆ خەلکی شار هاوار

(هێمن، ٢٠٠٣ ت: ٦٦)

جوداوازییەکی لێره دایە ئەو شیعرە بە پێچەوانەی «شەنگەبیری» لەسەر وەزنی عەرۆزی داندراوە. دواي ئەم تەجرەبە، هێمن که ده گاته «شەنگەبیری»، بۆ ئەوێ راویژی قسەکردنە، ئاسایتر بنوێنێ، وەزنی عەرۆزییە کەش وە لا دەنێ. بەلام له هەردوو شیعردا، شاعیر کەسیکی نزیکی کردوو بە بەردەنگ و دەیدوینێ.

له شیعرێ فارسیدا کە لک وەرگرتن له پتانسیه له کانی زمانی قسه کردنی رۆژانه، بوو ته هۆی خولقانی شیوازیکی شیعریی به ناو «شیعری ئاخواتن». توێژه رانی ئەدەبی هاوچەرخی فارسی رهچەله کی ئەو شیوازه ده گێرنه وه بۆ شیعره کانی «فرووگی فەرۆخزاد» و چله پۆیه کەشی له شیعرێ «سەید عەلی سألحی» دا دەبینن. له شیعرێ کوردیدا ئەم داهینانه، بهر له وهی له شیعرێ نوێدا که لکی لی وەر بگیری، له شیعرێ نهریتیدا ناسراوه و تارادهیه ک ده کار کراوه.

جگه له نموونانهی باسمان کرد، ماموستا ههژار له «به رهو موکریان» دا، کاتیک له غه ربیایه تیدا، باسی شوین و ناوچه و که سایه تیه کانی موکریان ده کا که لیان دووره، وه ک کهسیکی دوور و تاراو له مه وته نی خۆی باسیان ناکا، به لکوو له بهر چاوی خۆی حازریان ده کا و وه کوو ناسیاویکی کۆن ده یاندوینێ. ئاخۆ مرۆف له گه ل ناسیاویکی خۆشه و یستی کۆن، به راویژیکی خۆمانه و سه میمی نه بی، ده دوی؟ پردی سوور ئاخۆ له بیرت ماوم به نه مامی له ده راوت رواوم پیم بلێ باگی مکایل چۆنی هه ره کوو پیشوو به ره نگ و بۆنی داره تووی به ژنی خه زایی ماوی ئەه مه باد گوکی سه رتۆپی زه وی سه یده وه قاس هه ره به گه ری ره شه له کی خانه قا دار و ده رت چیمه ن و چیم ته ره غه خۆشی سه رت هه ره زه (هه ژار، ١٣٥٨: ١٤٥-١١٠)

۸- هه‌له‌ینجانی وزه‌ی ئەده‌بی فۆلکلۆری

جگه‌ له‌ زمان و راویژی قسه‌کردنی رۆژانه، ئەده‌بی فۆلکلۆری کوردی و ژانره‌ جو‌راو‌جو‌ره‌کانی ئەو ئەده‌به‌ش، سه‌رچاوه‌یه‌کی تری که‌ لک‌وه‌رگرتنی شاعیرانی شیوازی موکریان بووه‌. گرینگترین ژانری ئەده‌بی فۆلکلۆری کوردی به‌یته‌. دیاره‌ ناوی به‌یتیش له‌ کۆنه‌وه‌ له‌ گه‌ل‌ ناوی ناوچه‌ی موکریان له‌یه‌ک گری‌دراون. ئەو له‌یه‌ک گری‌دراوه‌ به‌ چه‌شنیک بووه‌ که‌ لای زۆریه‌ک له‌ توێژه‌ران ئەو چاوه‌روانییه‌ی ساز کردووه‌ که‌ هه‌ر شاعیریکی له‌و ناوچه‌یه‌دا ژیاپی، شیعره‌که‌ی ده‌بی راسته‌وخۆ یان ناراسته‌وخۆ شوینی له‌ فۆرم و ناوه‌رۆکی به‌یته‌ جو‌راو‌جو‌ره‌کان وه‌رگرتی. له‌ نووسراوه‌یه‌که‌دا تووشی ئەو مه‌به‌سته‌ هاتم که‌ گوايه‌ شیعرى میسباحووددیوانی ئەده‌ب ته‌ئسیری زۆری له‌ شیوه‌ی ده‌ربرینی به‌یته‌کان وه‌رگرتووه‌. ئەو که‌سانه‌ی له‌ شیعرى ئەده‌ب شاره‌زان، ده‌زانن ئەو یه‌کیک له‌ لیها‌تووترین شاعیرانی په‌یره‌وی قوتابخانه‌ی بابانه‌ و زمانی شیعرى ئەده‌ب له‌ زمانی نالی‌یه‌وه‌ خواستراوه‌. ئەو کروت‌ه‌ونه‌ زمانیه‌ی ئەده‌ب ده‌کاری کردووه‌، سروشته‌که‌ی به‌ چه‌شنیکه‌ ناتوانیت ده‌ربرینی له‌ چه‌شنی ده‌ربرینی باو له‌ به‌یت و ئەده‌بی فۆلکلۆری وه‌خۆ بکا.

به‌لام دزه‌کردنی زمانی به‌یت له‌ هیندیک شیعرى وه‌فایه‌ی دا ده‌بیندری. وه‌فایه‌ی له‌ شیعریکدا ده‌لیت:

هه‌زار له‌وم و له‌لات بی/ چاوت له‌ دووی زه‌کات بی/ خودات نییه‌ حه‌یات بی/ قه‌ت وا نییه‌ تۆ به‌کار.

تف له‌ رهنگ و ره‌وانت/ ده‌گه‌ل‌ فیعل و ژیانت/ چی تیدا نییه‌ دوکانت/ چت [لی] بکری خه‌ریدار

به‌یتی کوردی له‌ رووی قالب و فۆرمه‌وه‌ هه‌موویان وه‌کوو یه‌ک نیین. کۆمه‌لیک به‌یت هه‌ن وه‌کوو زه‌مبیل فرۆش، محه‌مه‌دی حه‌نیفه‌، شیخی سه‌نعان، باپیرئاغای مه‌نگور و هه‌مزاغای مه‌نگور له‌ مه‌نزومه‌ نزیک ده‌بنه‌وه‌ و ده‌کری ناوی به‌یتی مه‌نزومه‌ییان له‌ سه‌ر دا‌بتین. کیش و قالبی ئەو شیعره‌ی وه‌فایه‌ی له‌مه‌یتانه‌ نزیکه‌. وه‌فایه‌ی له‌ شیعریکى دیکه‌یدا له‌ ته‌کنیکیک که‌ لک‌ وه‌رده‌گری که‌ له‌ به‌یته‌ مه‌نزومه‌یه‌کاندا زۆر ده‌بیندری. ده‌کری ناوی جو‌مگه‌ی مه‌نزومه‌یه‌ی له‌سه‌ر ئەم ته‌کنیکه‌ دا‌بتین. «له‌ مه‌نزومه‌دا چۆنه‌تی لیک‌به‌ستنه‌وه‌ی به‌نده‌کان هه‌ندیک جارن به‌م جو‌ریه‌ که‌ ده‌سته‌واژه‌ی کۆتایه‌ی به‌ندیک، له‌سه‌ره‌تای به‌ندی دوايه‌دا دووپات

دهبیته وه» (مهحموزاده، ۱۳۸۱: ۱۲۰).

ئەم جومگه یه له م شیعره ی وهفایی دا دهبندری:

ئە ی رهفیقان وهرنه یاریم زۆر زه لیلیم دل شکاو
جان و دل مه حرووقی نارم ئاخ له بو تپریک دراو
ئاخ له بو تپریک دراوان نووری دل بینایی چاوان
مه رهه می دل کون کراوان مؤمیای پشتی شکاو

(وهفایی، ۱۳۸۰: ۱۰۱)

وهفایی کاتیک له م شیوازه شیعریه که لک وهرده گری که له شیوازی بابان دوور که وتووته وه و به ره به ره خه ریکه وه کوو ئه حمه دی کۆر، ئه زمونه کانی قوتابخانه ی باکوور و شیوازی شاعیرانیکی وه ک فهقی تهیران و شیخ ئه حمه دی جزیری ده گوازیته وه بو موکریان.

حاجی قادر له هه ندیک له شیعره کانیدا به شیوه یه کی ئیجایی ئاور له بهیتی وه ک «محه ممه دی حه نیفه» و «مپهر و وه فا» ده داته وه و ناوی بهیت بیژی وه ک عه لی حه ریری و عه لی به رده شانی به گه وره بی ده هینی. که واته ئاساییه شاعیرانی شیوازی موکریان، به شیوه یه کی به ئاگایانه که لکیان له ئه ده بی فۆلکلۆری وه رگری. مامۆستا هیمن له هه ندیک له نووسراوه کانیدا باسی ئه وه ی کردوو که ناوه روکی شیعی شیخ رهزا هینده ی رواله تیان جوان نییه. به لام له ناو هه موو شیعره کانی شیخ رهزا دا به تابه تی و به ریژیکی زیادتره وه باسی بهییتیکی شیخ رهزا ده کات:

کاری که غه م و ده ردی فیراقت به منی کرد
سه رما به هه تیو با به ده واری شپری ناکا

(شیخ رهزا، ۲۰۰۳: ۳۳)

ئاخۆ چ هۆکاریک بووته هۆی ئه وه ی هیمن ئه وا به ریزه وه باسی ئه م تاکه بهیته بکا؟ دیاره ئه م هۆکاره بریتیه له به کارهینانی ئه و مه سه له ی له نیوه بهیتی دووه مه دا هاتوو. دیاره مه سه ل به شیکه له فۆلکلۆری کوردی. شاعیریکی وه کوو هیمن که ئاوا که لک وه رگرتن له فۆلکلۆر په سندن ده کا، ده بی بو خو ی چۆنی مامه له له گه ل ئه ده بی فۆلکلۆری کردبی.

ئه و کیشه ی هیمن له شیعی «رۆژگاری ره ش» و «به هاری کوردستان» دا که لکی له وه رگرتوو، کیشیکه که خالی پینک گه یشتنی گۆرانی و بهیتی مه نزوومه ییه. ئه م

کیشه له ههردووک لهه لقانهی فۆلکلۆری کوردیدا که لکی لی وه رگیراوه.

هیمن له «رۆژگاری رهش» دا ده لیت:

ئهمینه وهک دال و قهه بلأو بوونه وه ناو گهه
کی ئازایه بللی لهه هه تا بیکه ن شیت و شهه

(هیمن، ۲۰۰۳ ت: ۹۳)

ئه وه سکالایه ی هیمن له گهه ئه وه سکالایه ی بهیت بیژی کورد له ره زاشای
ده کات، هه لسه نگین:

شای په هله وی نازانی / میلله تیان کوشت مه ئموورانی / ته مام موحتاجن به نانی /
رۆژی سه د باجی ده ستین / وه کی گورگی ده م به خوین / چی فه قیر بی ده می رین /
(ته فی سولتانی، ۴۸)

نموونه یه کی به رچاوی دیکه ی به کارهینانی ئه ده بی فۆلکلۆری، مه سنه ویه
به ناو بانگه که ی مه لا غه فووری ده باغی یه که تیدا زۆر مه سه لی باوی سه رزارای
خه لک، به شیعر هۆندراوه ته وه.

۹- سه نتیزیک له هه موو شیوازه شیعریه کانی پیشوو

له کۆتاییدا ئه گه ر که سه یک لیمان بپرسی شیعرى قوتابخانه ی موکریان به چ
تایبه تمه ندیگه لیکه وه پیناسه ده کرى و کامه شیعر له کامه شاعیر ده کرى وه کوو
نموونه ی به رچاوی شیعرى ئه م قوتابخانه یه باسی لیوه بکری، وه لامی ئه م پرسیارانه
چۆن ده دهینه وه؟

دیاره ناکرى نموونه کان له شیعرى شاعیر یکدا کورت کهینه وه. له میژووی
قوتابخانه ی موکریاندا شیعرى به نیوبانگ و شوین دانه ر زۆرن. «زستان» ی سه یفی
قازی، «به ره و موکریان» ی هه زار، «خاسه که و» ی سه ید کامیل ئیمامی، «به هاری
کوردستان» ی هیمن و زۆر شیعرى تریش بو ئه وه ده بن وه کوو نموونه ی به رچاوی
شیعرى قوتابخانه ی موکریان چاویان لی بکری. به لام بۆ ناسینی ئه م قوتابخانه یه،
چا و گپرائیکى میژووی به سه ر شیعرى شاعیرانی ئه م قوتابخانه یه به که لکه. گوتمان
شوین وه رگرتن له زمانى نالی یه وه هه تا که لک وه رگرتن له زمانى خه لکی ئاسایی و
زمانى فۆلکلۆر، ریچکه یه ک بووه شاعیرانی ئه م قوتابخانه یه پیندا رۆیشتون. به لام
ده بی بزاین ئه مه نیوه ی ئه وه روته یه له م قوتابخانه یه دا تییه ر کراوه.

بۆ ویناکردنی چۆنیه تی ئال وگۆره کان له نیوهی یه که می ئەم ره و ته دا، ده کری
دوو نمونه ی زۆر بهرچاو له شاعیریکی ته مه ن دریش و پر به ره می ئەم مه کته به واته
سه ید کامیل ئیمامی (ئاوات) بهیننه وه:

قوربانی تۆزی ریگه تم ئە ی سروه که ی سه هر
ئە ی شاره زا و به له د به هه موو کیو و ده شت وده ر
کاتی گرینگ چیا به نه سیمت مونه ووهر
ره نگین ده بی له تۆقی سه ری را هه تا که مه ر

(ئاوات، ١٣٨١: ١٩٥)

پنویست به وتن ناکا ئەم زمانه چۆن له ژیر کارتێ کردنی خه ست و خۆلی
زمانی نالی دایه. به لام هه ر شاعیری ئەم شیعره، سالانیک دواتر شیعرێ خواره وه
ده نووسی. بۆ خۆتان ده توانن مه زهنده ی ئەوه بکه ن ئاوات له م شیعره یدا چاوی له
کامه شاعیر و له کامه شیعر بووه.

بیری چوونه مه ر دۆشین به په نجه ی نه رم و ره نگین
یه ک خاتوو زین یه ک شیرین شیرینتر بوون له هه نگوین
خه جی و مه جی و فاتمۆکی ده رکه وتن بۆ مه ندۆکی
به هه لپه رکی و پیکه نین چوون بۆ مه ندۆکان چنن
(سه رچاوه ی پشوو، ٢١٢)

شوین پی «به هاری کوردستان» ی هیمن، له م شیعره دا به ئاشکرای به دی
ده کری. (هه لبه ت به م نمونه هینانه وه یه له شیعرێ سه ید کامیل ئیمامی،
نابیت مامۆستا ئاوات به شاعیریکی لاسایی که ره وه بزاین. ئە و دان و ستانانه
له شاعیرانی ناو بازنه یه کی ئە ده بیدا دیارده یه کی ئاساییه. بۆ نمونه قافیه
و کیشی هه ندیک شیعرێ ئاوات، وه ک دیاره زۆر جار دلێ هیمنی بردوو ه.
هیمنی لاو له شیعرێ «یادگاری شیرن» دا له ژیر کارتێ کردنی شیعرێ «ئاره ق
رشتن» ی ئاواته. هه ره ها ئاوات دوو پارچه شیعرێ جودای هه ردووک به
ناوی «چ بکه م» هه یه که کاریان کردوو ته سه ر غه زه له به ناو بانگه که ی هیمن
واته «بارگه ی یاران» که له ده ورانی پیریدا هۆندوو یه ته وه. نمونه ی تریش
له م ده سته له گۆریدا هه یه.)

مه به سستیکی زۆر گرینگ که ده مه هوی بیخه مه روو و دا کۆکی له سه ر بکه م ئە مه یه

که شیوازی شیعرى قوتابخانهى موکریان، هەر له مه وداى نیوان ئەم دوو جه مسه ره دیارى کراوه که بۇ نمونه له شیعرى سهید کامیل دا دیتمان قه تیس نامینیتته وه. ئەمه نیوهى ئەو مه ودايه به که ده بوايه خستبامانه روو. شیوازی شیعرى له م قوتابخانه به دا له دوایین ههنگاوه کانیدا له ویستگهى شیعرى وهک «به هارى کوردستان» ی هیمن دا ناویست. هیمن له زۆریهک له غهزه له کانیدا به سه نیتزىکی زۆر پوخت و پاراو له میراتیکی به کجار پاراوى شیعرى کوردی و فارسى ده گا. ئەو سه نیتزه پوخت و پاراوه له غهزه لى وهک «به ره و ئاسۆ»، «عیشق و ئازادى»، «فرمیسكى رنو» و «بارگه ی یاران» ده بیندرین. له غهزه له کۆنتره کانیش ده توانین ئاماژه به «بۆسه ی رۆژگار»، «چاره نووسى شاعیر»، «ماچى شیرن»، «هیلانه ی به تال»، «گلینه ی شاعیر»، «شه و گارى ته نیایى» و «په یامى رانه گه یه ندراو» بکه یین.

وه کوو به لگه هینانه وه به ک بۆ ئەم بۆچوونه، بۆ نمونه له شیعرى «بارگه ی یاران» دا ده بینین له لای وشه و ته عبیرى کلاسیکی وهک سه روی رهوان، دۆخ و خه دهنگ، رۆحى رهوان و... دا، وشه و ته عبیرى خۆمالى و کوردانه ی وهک رهوتى کهوان، پرمه ی بۆر و بدهوان، زه برى ئاورهنگى و... ده دیترى.

له شیعرى ئاوات-یشدا بیجگه له نمونه زۆر به نیوبانگه کانی «شه و» و «شارى دل»، شیعرىکی وهک «شای شامات» نمونه ی ئەم سه نیتزه یه:

من هاتم و تۆ رۆیى، تۆ رۆیى و من هاتم
 زانیوته به قهولى وان تۆ لوتى و من لاتم
 تۆ راوچى و من هه وچى، با پیکه وه حازر بین
 گوئ مه گره قسه ی خه لکی، وهک من به که را هاتم
 شایى ده وئ ئەو سه یه دهس بگره مه لى له نگم
 هه لپه رکه یه کى بگرین تۆ دهس گره من پاتم
 گهر چا بى که لای من سینه ش که سه ماوه ر بى
 شیرینه وه کوو قه نده هه لبه ست و مه قالاتم

(ئاوات، ۱۳۸۱: ۱۱۳)

ئاوات له م شیعره یدا گهرچى ئیلهامى له و شیعره ی مه وله وى رۆمى وه رگرتوووه که به م به یته دهست پى ده کات:

من بیخود و تو بیخود، ما را که برد خانه

من چند تو را گفتم کم خور دو سه پیمان^١

به لآم و هها ته عبیر و وشه ی کوردی ئاویته ی ئه م کیش و که شه خواستراوه ده کا (به تاپیه تی له دوو بهیتی دوا پیدا و له باسی هه لپه رکئی و قهند و چایه که دا) که له روتی به خومآلی کردنی ئه م کیش و که شه دا به ئاشکرا سه رده که وی. پیوه ندی ئه م شیعره ی ئاوات له گه ل شیعره که ی مه وله وی وه ک پیوه ندی شیعره ی «ناسوری ته شه نا» ی هیمن (وه ره مه یگپر ده مه وی ئه وشو غه می دل که م کم/ لوزوم به رده سه ری نامه وی جورعه ی که م کم) له گه ل ئه م شیعره ی سه عدی-یه که خاوه نی راویژیککی حیماسی ته غه زوللییه (به جهان خرم از آتم که جهان خرم از اوست/ عاشقم بهر همه عالم که همه عالم از اوست). له بیرمان بی شیوازی موکریان دوایین قوتابخانه ی شیعره ی نه ریتی کوردیه؛ که واته شاعیرانی سه ر به م شیوازه له سه ر شانی که له شاعیرانی کورد و فارس راوه ستاون. چ نمونه یه ک له «نالهی جودایی»، باشتر ئه م سه نتیزه باس کراوه مان پی نیشان ده دا؟ هیمن له و شیعره دا وه ک چو ن که لک له کیش و ناوه روکی شیعره ی سه ره تای مه سنه وی مه وله وی وهرده گری و چند به یتیکیشی لی تیهه لکیش ده کا وه ک (هر کسی کو دور ماند از آل خویش / باز جوید روزگار و لّل خویش)، هه ر ئاواش ئاو پر له ئه ده بی فۆلکلوری کوردی ده داته وه و حالی خوئی له تاراوگه دا له گه ل حالی پر له په ژاره ی قاره مانه فۆلکلوریه کان به راورد ده کا و له مه م و زین و لاس و خه زال پرا پیدادی، هه تا ده گاته شه م و شه مزین و خه ج و سیامه ند و برایمۆک و په ری خان.

لاسه شو رییک بووم غه نیمی دوژمنان ئیسته ئه نگووام به تیری چلکنان مانگی کانوونئ به چلسوان ده رکرام وه ک برایم له و ولاته راونرام (هیمن، ٢٠٠٣ ئ: ٢-٢٠١)

له ناو شیعره ی هیدی-شدا زور شیعره ی ئه وتو هه ن که ده کری وه کوو سه نتیزیککی

سه رکه وتووی شیعره ی کلاسیک و ئه ده بی فۆلکلوری چاویان لی بکری:

ته ماشای هه نیه ت هه تاو نه کرده بوئی ئه گریجه ت شه مال نه برده له و هه موو وینه ی وه ستای وینه گه ر هه ر توئی بی وینه لی هاتوویه ده ر ئه و کاته ی هیلی به برۆت دادینا هه ر زانستی بووی به کاری هینا

١- ئه م شیعره زیادتر به م شیوه یه له سه ر زاری خه لکه: (من مست و تو دیوانه...), به لآم مامۆستایان به دیعوززه مانئ فرورزانفهر و شه فیعی که دکهنئ به شیوه ی (من بیخود و تو بیخود) یان ساخ کردووه ته وه.

تا زرده گۆلى گۆنات دهنگیوی چیمه ن سه د کاسه خوناو ده پیوی
بۆخۆتان ده توانن مه زنده ی ئه وه بکه ن شیعیکی وا توانییتی ئه ده بی کلاسیکی
فارسی و کوردی و ئه ده بی فولکلۆری له ناویه ک بۆته دا قال کاته وه، رووی له چ
ئاسۆیه ک بووه و له چ ویستگه یه کدا ویستاوه.

۱۰- ئه نجام

باس و خواسه کانی پیوه ندی دار به شیوازی ناسیی شیعرى نه ریتی کوردی ئه گه رچی
به خۆشییه وه ماوه یه که هاتوونه ته گۆری و هه ندیک بیروکه ی به که لک له م باره یه دا
چه سپیندراون، به لام هیشتا ئیمه له م بواره دا له سه ره تای ریگاداين. ستراتژییه کی
به که لک بۆ بردنه پیشی ئه م پرۆژه یه بریتییه له که رت که رت کردنی پرۆژه که و
کارکردنی ورد و جودا له سه ره هه ر کام له که رته کانی. له م وتاره دا هه ول دراوه به
شیوه یه کی سه ره تایی تایه تمه ندیه کانی شیوازی شیعرى موکریان روون بکرینه وه،
هه تا دواتر بتوانین به ساغ کردنه وه ی ئه م باسه، ئه و به شه له شیعرى کوردی وه کوو
ئالقه یه ک بخه یه سه ر زنجیره ی شیعرى نه ریتی کوردی.

سه‌رچاوه‌کان

- ئاوات (١٣٨١) دیوانی ئاوات. مه‌ه‌باباد: ره‌ه‌ره‌و.
- تاله‌بانسی، شیخ ره‌زا (٢٠٠٣) دیوانی شیخ ره‌زای تاله‌بانسی. کۆکردنه‌وه و ساغ‌کردنه‌وه‌ی شیخ محمه‌دی خال، ئومید ئاشنا. هه‌ولیر: ئاراس.
- ته‌قی سولتانی، ئیبراهیم (١٣٨٠) «به‌یتی فه‌قیری». سروه، ژ. ١٣٨، ل. ٤٨.
- حاجی قادری کۆیی (١٣٩٠) دیوانی حاجی قادری کۆیی. لیکۆلینه‌وه و لیکدانه‌وه‌ی سه‌ردار حه‌مید میران و که‌ریم موسته‌فا شه‌ره‌زا. سنندج: کردستان.
- حیلمی، ره‌فیق (١٩٤١) شیعر و ئه‌ده‌بیاتی کوردی. به‌رگی یه‌که‌م. به‌غدا.
- خه‌زنه‌دار، مارف (٢٠١٠) میثرووی ئه‌ده‌بی کوردی. به‌رگی یه‌که‌م تا حه‌وته‌م. هه‌ولیر: ئاراس.
- سه‌جادی، به‌ختیار (١٣٨٩) «میثروونوسی ئه‌ده‌بی ئه‌ده‌بی کوردی». چاپکراو له: کۆمه‌له‌ و تازی یه‌که‌مین کۆری نیونه‌ته‌وه‌یی ئه‌ده‌بی کوردی، به‌رگی یه‌که‌م، ل. ٢٣٨-٢٥٧. سنه: زانستگای کوردستان، توپژینگه‌ی زمان و ئه‌ده‌بی کوردی.
- سه‌جادی، عه‌لاه‌دین (١٩٧١) میثرووی ئه‌ده‌بی کوردی. چاپی دووهم. به‌غداد: مه‌عاریف.
- سه‌فی‌زاده (بۆره‌که‌یی)، سه‌دیق (١٣٧٠) میثرووی و ئیژه‌ی کوردی. به‌رگی یه‌ک و دوو. بانه: ناجی.
- سه‌یف قازی، میرزا ئه‌بولحه‌سه‌ن (سه‌یفولقوزات) (١٣٦١) دیوانی سه‌یفولقوزات. گرده‌وه‌کۆی ئه‌حمه‌د قازی.
- شاوه‌یسی میکاییلی، مه‌لا خدر (نالی) (١٣٨٠) ده‌قی دیوانی نالی. سنندج: کردستان.
- شه‌ره‌فکه‌ندی، عه‌بدوڵه‌رحمان (هه‌زار) (١٣٥٨) بۆ کوردستان. تاران: جه‌واهیری.
- شیخولئیسلامی، سه‌ید محمه‌د ئه‌مین (هه‌مین) (٢٠٠٣) بارگه‌ی یاران. سه‌رجه‌می شیعی هیمن، هه‌ولیر: ئاراس.
- (٢٠٠٣ ب) هه‌واری خالی: سه‌رجه‌می نووسینی هیمن. هه‌ولیر: ئاراس.
- فه‌یزی به‌گ، ئه‌مین (١٩٢٠) ئه‌نجومه‌نی ئه‌دیوانی کورد. ئه‌سته‌نبۆل: ترجمان حقیقت.
- بایر، عه‌لی (١٩٣٩) گۆلده‌سته‌ی شوعه‌رای هاو‌عه‌سرم. سلیمانی.
- مه‌حمودزاده، ره‌ه‌به‌ر (١٣٨١) پیکه‌ته‌ی به‌یتی کوردی. ورمی: سه‌لاحه‌ددین ئه‌یوو‌بی.
- وه‌فایی، میرزا عه‌بدوڵه‌رحیم (١٣٨٠) دیوانی وه‌فایی. سنندج: کردستان.

